SHARQ VA G‘ARB XALQLARI MUSIQA MADANIYATINING O‘ZARO INTEGERATSIYASI JARAYONLARI

Muallif: ***Ravshanova O’g’iloy G’ayratovna***
Termiz davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat va san’at fakulteti
Musiqiy ta’lim yo‘nalishi 23-01 guruh 3-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: ***X.Sh.Raxmatullayev***
TerDPI, Musiqa mahorati va madaniyati kafedrasi dotsenti v.b

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek milliy maqom san’atining tarixiy shakllanishi, nazariy asoslari, ijrochilik an’analari va rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqom merosini yig‘ish, saqlash, tizimlashtirish va ommalashtirishda Yunus Rajabiyning ulkan xizmatlari keng yoritiladi. Maqola maqom san’atining milliy madaniyatdagi o‘rni va uning bugungi kundagi ahamiyatini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: maqom, Shashmaqom, Yunus Rajabiy, musiqa merosi, an’ana, lad tizimi, ustoz-shogird, milliy musiqa.

O‘zbek milliy maqom san’ati Sharq musiqa madaniyatining eng yuksak va murakkab tizimlaridan biri hisoblanadi. U asrlar davomida xalqning estetik qarashlari, falsafiy tafakkuri va ma’naviy dunyoqarashini o‘zida mujassam etib kelgan. Maqom nafaqat musiqiy ijro turi, balki chuqur ma’naviy mazmun va badiiy-falsafiy ifodaga ega bo‘lgan madaniy merosdir.

Maqom san’ati og‘zaki an’ana asosida shakllanib, ustoz-shogird tizimi orqali avloddan-avlodga o‘tib kelgan. XX asrga kelib esa bu boy merosni yo‘qolib ketishdan saqlash, uni ilmiy asosda o‘rganish va yozib olish zarurati paydo bo‘ldi. Aynan shu jarayonda Yunus Rajabiyning xizmatlari beqiyos ahamiyat kasb etdi. O‘zbek milliy maqom san’ati Sharq musiqiy madaniyatining eng qadimiy va mukammal tizimlaridan

biri hisoblanadi. Uning shakllanishi Markaziy Osiyo hududida qadimdan mavjud bo‘lgan musiqiy an’analar, saroy madaniyati hamda xalq ijodiyoti bilan bevosita bog‘liqdir. Maqom san’ati dastlab og‘zaki ijro an’anasi asosida shakllangan bo‘lib, ustozdan shogirdga o‘tish tizimi orqali saqlanib kelgan.1

Maqomlarning kelib chiqishi qadimiy Sharq musiqa nazariyasi, jumladan fors-tojik, arab va turkiy musiqiy an’analarning uyg‘unlashuvi natijasida yuzaga kelgan. Bu jarayonda maqomlar nafaqat musiqiy tizim, balki falsafiy va estetik tafakkurni ifodalovchi murakkab badiiy tizimga aylangan. Ayniqsa, Buxoro saroyi maqom maktabining shakllanishi Shashmaqom tizimining paydo bo‘lishiga asos bo‘lgan. O‘zbek maqom san’atining eng yirik tizimi Shashmaqom bo‘lib, u olti asosiy maqomdan iborat: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq. Har bir maqom o‘zining ichki tuzilishi, lad tizimi va melodik rivojlanish qonuniyatlariga ega.

Shashmaqom tarkibida saraxbor, talqin, nasr, ufar, tarona kabi bo‘limlar mavjud bo‘lib, ular asarning dramatik va musiqiy rivojlanishini ta’minlaydi. Har bir bo‘lim ma’lum hissiy holatni ifodalaydi va asar davomida bosqichma-bosqich rivojlanadi. Bundan tashqari, Xorazm maqom maktabi va Farg‘ona–Toshkent maqom an’anasi ham mavjud bo‘lib, ular Shashmaqomdan farqli ravishda xalqona ijro uslublariga yaqinroqdir. Xorazm maqomlarida ritm va raqs elementlari kuchli bo‘lsa, Farg‘ona–Toshkent maktabida lirika va melodik soddalik ustunlik qiladi.2

---

[1] Matyakubov O. Maqom va uning ijrochilik an’analari. — Toshkent: Musiqa nashriyoti, 2003.
(O‘zbek maqom tizimi, uning lad tuzilishi va ijrochilik an’analari haqida asosiy ilmiy manba.)

[2] Rajabiy Y. Shashmaqom (ko‘p jildli to‘plam). — Toshkent, 1959–1966.
(Shashmaqomni yozib olish, tizimlashtirish va ilmiy asosda nashr etishga bag‘ishlangan eng muhim manba.)

Maqom san’ati murakkab lad (intonatsion) tizimga asoslangan bo‘lib, unda tovushlar aniq qonuniyat asosida joylashadi. Bu tizim g‘arb musiqa tizimidagi garmonik tuzilmalardan farqli ravishda, melodik rivojlanishga asoslangan. Maqomlarda melodik harakat asta-sekin rivojlanadi, keskin sakrashlar kam uchraydi. Bu esa musiqaga chuqur falsafiy va meditativ xarakter beradi. Har bir maqom muayyan kayfiyat va hissiy holatni ifodalashga xizmat qiladi.

Ritm tizimi erkin bo‘lib, u she’riy matn bilan chambarchas bog‘langan. Maqom ijrosida aruz vazni muhim rol o‘ynaydi, chunki kuy va she’r uyg‘unligi asosiy estetik tamoyil hisoblanadi. Maqom san’ati asrlar davomida ustoz-shogird an’anasi asosida rivojlanib kelgan. Ustozlar maqomlarni og‘zaki tarzda o‘rgatgan, shogirdlar esa ularni eslab qolish va ijro etish orqali o‘zlashtirgan. Bu tizim maqom san’atining jonli an’ana sifatida saqlanib qolishiga xizmat qilgan. Biroq yozma nota tizimi yo‘qligi sababli turli ijrochilar tomonidan maqomlarning turli variantlari shakllangan. Shuning uchun XX asrga kelib maqomni yozib olish va standartlashtirish zarurati paydo bo‘ldi.

XX asrgacha maqom san’ati asosan saroy, madrasa va xalq an’analarida rivojlangan. Saroylarda hofiz va sozandalar maqomlarni ijro etgan bo‘lsa, xalq orasida oddiyroq shakllari tarqalgan. Bu davrda maqom ijrosi asosan jonli an’ana shaklida bo‘lib, har bir ijrochi o‘z talqinini qo‘shgan. Natijada maqom san’ati boyib borgan, ammo bir vaqtning o‘zida tizimlashtirish qiyinlashgan. Yozma manbalar juda kam bo‘lgani uchun ko‘plab musiqiy variantlar yo‘qolish xavfi ostida bo‘lgan.

XX asrda o‘zbek maqom san’atini saqlash va tizimlashtirishda Yunus Rajabiy alohida o‘rin egallaydi. U maqomlarni yig‘ish, nota tizimiga tushirish va ilmiy asosda nashr qilish bilan shug‘ullangan. Rajabiy xalq orasidagi kuy va qo‘shiqlarni ham yig‘ib, ularni qayta ishlagan va professional ijro darajasiga olib chiqqan. Uning faoliyati natijasida maqom san’ati yo‘qolib ketish xavfidan saqlab qolingan. U yaratgan to‘plamlar va ilmiy ishlanmalar bugungi kunda ham musiqa ta’limi tizimida asosiy manba sifatida foydalaniladi. Yunus Rajabiy maqom san’atini faqat ilmiy

jihatdan emas, balki amaliy ijro orqali ham ommalashtirgan. U radio eshittirishlar, konsertlar va sahna chiqishlari orqali maqomni keng xalq ommasiga yetkazgan. U ko‘plab shogirdlar yetishtirib, maqom ijrochilik maktabini shakllantirgan. Bu maktab keyinchalik professional maqom ansambllarining rivojlanishiga asos bo‘lgan. Bugungi kunda maqom san’ati davlat darajasida qo‘llab-quvvatlanmoqda va xalqaro maydonda ham tanilmoqda.

Xulosa: O‘zbek maqom san’ati milliy madaniyatning eng muhim va qadimiy qatlamlaridan biridir. U murakkab musiqiy tizim, chuqur ma’naviy mazmun va boy ijrochilik an’analariga ega.

Yunus Rajabiy esa bu merosni saqlash, tizimlashtirish va keyingi avlodga yetkazishda beqiyos xizmat qilgan buyuk alloma va bastakordir. Uning mehnati tufayli maqom san’ati bugungi kunda ham yashab kelmoqda va rivojlanishda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Ilmiy va o‘quv adabiyotlar:

1. Karimov I. **Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch**. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Rajabiy Y. **O‘zbek xalq musiqasi (to‘plamlar)**. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, turli yillar.
3. Yunusov R. **O‘zbek maqom san’ati tarixi**. — Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
4. Jabborov A. **O‘zbek musiqa tarixi**. — Toshkent: O‘qituvchi, 1994.
5. Matyakubov O. **Maqom va uning ijrochilik an’analari**. — Toshkent: Musiqa, 2003.
6. Yunus Rajabiy (tahr.). **Shashmaqom** (ko‘p jildli nashr). — Toshkent, 1959–1966.
7. Rajabiy merosi bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. — O‘zbekiston Davlat konservatoriyasi nashrlari.

Elektron manbalar:

8. Wikipedia – O‘zbek maqom san’ati
9. Wikipedia – Yunus Rajabiy
10. Britannica – Music of Central Asia
11. O‘zbekiston madaniy merosi portali
12. O‘zbek milliy ensiklopediyasi